



Davno, kada je Mihail Gorbačov još bio član Politbiroa, Boris Jeljcin djelovao kao šef partije u Sverdlovsku, a KGB-ovac Vladimir Putin borio se protiv disidenta u Lenjingradu, donijeli su mi jednu knjigu. Zabranjena knjiga, dobio sam je samo na dva dana. Knjiga me potresla. Vjerojatno me se nije dojmila ništa manje od Solženjcinova "Arhipelaga Gulag", kaže Šiškin

# Apsurd je, ali u Rusiji čovjek kao vrsta izumire

Obzor u trećem nastavku donosi izvatke iz knjige Mihaila Šiškina 'Moja Rusija: mir ili rat?'



Priredila Nataša Vlašić Smrekar

Davno, kada je Mihail Gorbačov još bio član politbiroa, Boris Jeljcin djelovao kao šef partije u Sverdlovsku, a KGB-ovac Vladimir Putin se borio protiv disidenta u Lenjingradu, donijeli su mi jednu knjigu. Zabranjena knjiga, dobio sam je samo na dva dana. Izgledala je kao kutija za cipele. To je i bila, kutija za cipele u kojoj je bila hrpa fotografija. Tada su se, prije dolaska fotokopirnih strojeva, zabranjene knjige tako umnožavale: fotografirale bi se stranice, razvijale bi se snimke i tiskale slike.

Knjiga me potresla. Vjerojatno me se nije dojmila ništa manje od Solženjcinova "Arhipelaga Gulag" ili Salamovljevih "Pripovijetki iz Kolime". Međutim, u njoj se nije radilo o uništavanju ljudi, već o prirodi. Naslov je bio: "Uništavanje prirode u SSSR-u".

Odrastao sam u ogromnoj zemlji u kojoj je priroda morala biti ukroćena. U učionici zemljopisa u našoj školi visjela je parola "Od prirode ne smijemo očekivati darove; naša je dužnost oduzeti joj ih." (Ove riječi potječu od Ivana Mičurina, botaničara koji je u vrijeme Staljina bio veliki junak nacije. Htio je utjecati na sadnice voćki uzgojem, a ne prema Mendelovim pravilima te je pogrešno smatrao da su postignute promjene nasljedne. Njegovi stavovi bili zakon za sovjetske znanstvenike.

Pod njegovim imenom provodio se progon genetičara). Dakle, priroda je bila tu da se osvaja i iskorištava. Ideja da bi priroda mogla biti vridna zaštite bila je potpuno je izostala.

Ako je bilo vjerovati novinama, s ekologijom je sve bilo u najboljem redu. Stoga nije iznenađenje što je knjiga bila zabranjena. Jasno i glasno je dokazala da kod nas u gulagu nisu sjedili samo ljudi već i priroda. Međutim, dok se čovjek može snaći u svakom zatvoru, priroda to ne može. Kada je u pitanju vlastiti opstanak, čovjek nema razumijevanja za prirodu.

U Sovjetskome Savezu sve je pripadalo narodu – prema ustavu. U stvarnosti nam ništa nije pripadalo. Nitko nije imao ništa. Umjesto toga, svi ljudi bili su vlasništvo države, a oni koji su nama vladali bili su samo nadzornici robova te i sâmi robovi sustava. Već je odavno poznato da rob ne preuzima nikakvu odgovornost ni za svoje postupke ni za svoj život: nihil habeo, nihil curo.

Kolhozni robovi bili su otuđeni od tla i bilo im je svejedno raste li nešto na polju ili ne. Vladajući robovi uništavali su prirodu, bezobzirno krčili šume, trovali rijeke otpadnim vodama tajnih vojnih tvornica, kontaminirali tisuće četvornih kilometara radioaktivnim otpadom, a stanovništvo nije moglo ništa učiniti, samo je to trpjelo. Ekološka svijest i zatvorski mentalitet su nespojivi. Osjećaj odgovornosti za okoliš ne može postojati bez slobode, bez mogućnosti preuzimanja inicijative. To je ono što se u ulusu nikada nije toleriralo: na svaku inicijativu odozdo slijedila je kazna odozgo. Prirodu može zaštititi samo odgovorno građansko društvo. Ekološki problemi mogu se riješiti samo na jedan način: potrebno je prekinuti otuđenje čovjeka od svoje države, svog mjesta stanovanja, svoje općinske uprave, svoje ulice. Međutim, izgradnju građanskog društva vlast je u Sovjetskom Savezu,

a i sada, u novoj Rusiji, svim silama sprečavala.

Ekološka katastrofa koja je u Rusiji već godinama u punom jeku ne može se zaustaviti bez otpora građanskog društva. Međutim, većina stanovnika ove ogromne države nije sposobna za aktivni otpor kada sazna za barbarsku devastaciju svoje okoline. Ekološki aktivisti uglavnom završavaju u zatvoru, poput Jevgenija Vitiška, ili su prisiljeni emigrirati, poput Jevgenije Čirikove, poznate braniteljice šume Himki kod Moskve. Takvih primjera je mnogo. Alarmantne vijesti o iskorištavanju prirode jačaju opći osjećaj očajja i pesimizma. Ljudi se osjećaju kao i uvijek nemoćno i bespomoćno pred svemogućim službenikom koji misli samo na svoj novčanik i ne razmišlja o razvoju ekološke svijesti. U Rusiji i dalje ne postoji sustav društvene samouprave na kojemu počiva cijela zapadna civilizacija.

U Rusiji postoje prekrasni zakoni o zaštiti prirode, ali nikakvi mehanizmi za njihovu provedbu ne funkcioniraju. Za to su potrebne privatna inicijativa, građansko društvo i određena razina ljudskosti i kulture. Samo vanjska kontrola besmislena je kod zaštite prirode, kontrola mora dolaziti iz čovjekove nutrine. Međutim, današnja je Rusija opasno eksplozivna smjesa tehnologije nuklearnog doba i morala iz kamenog doba. Osim toga, ekološki problemi za stanovništvo su potisnuti u drugi plan zbog prećih problema. Kada se bore za goli opstanak, ljudi ne razmišljaju o ekologiji.

Statistike govore o takozvanom indeksu straha. Vojni sukobi, nezaposlenost, ispuštanje, pad proizvodnje, korupcija, nepravda, kriminal, produbljivanje jaza između bogatih i siromašnih, loša zdravstvena zaštita i nizak životni standard na vrhu su ovih anketa. Tek nakon svih ovih čimbenika koji izazivaju strah dolazi zaštita okoliša. Zemlja čini ekološko samoubojstvo i toga je jedva svjesna.

Divovski gradovi guše se u vlastitom smeću.

U Rusiji još uvijek ne postoje odvajanje i obrada otpada, kao što je to već neko vrijeme uobičajeno na Zapadu. Sav otpad se jednostavno odvozi na ogromne deponije. Time se priprema veliki poklon za buduće generacije.

Za golemu većinu stanovnika ogromne zemlje u kojoj se brutalno uništava priroda, ekologija je u sjeni većeg problema: umjesto o preživljavanju prirode, u Rusiji se brinu o preživljavanju čovjeka. Jer, u Rusiji čovjek kao vrsta izumire, ma koliko to apsurdno zvučalo.

Stanovništvo Rusije dramatično se smanjuje. Prema podacima popisa stanovništva iz 2010., moja zemlja je od posljednjeg popisa 2002. godine izgubila 1,6% stanovništva, odnosno 2,2 milijuna ljudi. Unutar osam godina gotovo je nestalo stanovništvo četiriju njemačkih gradova: Frankfurta na Majni, Stuttgarta, Dortmundu i Düsseldorfu ili ono jedne zemlje veličine Latvije. Za usporedbu: od 2000. do 2010. godine stanovništvo Sjedinjenih Država poraslo je za više od 27 milijuna ljudi. U istom tonu je i ovo: 2017. godine stopa smrtnosti bila je za 115.000 veća od stope nataliteta. U toj godini rođeno je 1,42 milijuna djece, a bilo je 1,53 milijuna umrlih.

Zdravstvena zaštita u ruskoj provinciji je u usporedbi sa Zapadnom Europom jednostavno katastrofalna. U posljednjih 15 godina država je zatvorila polovicu bolnica. Prosječna satnica ruskog liječnika danas iznosi oko dva eura, manje od satnice blagajnika u McDonald'su.

Životni vijek Rusa je mnogo kraći nego u zapadnim zemljama, osobito kod muškaraca. Četvrtina ruskih muškaraca umire prije nego što napuni 55 godina. Glavni uzrok smrti je alkohol. Mnoge su nesreće povezane s konzumacijom alkohola, tako da na ruskim cestama svake godine umre četiri puta više ljudi po glavi stanovnika nego u Njemačkoj – u prosjeku 18,6

mrtvih na 100.000 stanovnika. U Njemačkoj ta brojka iznosi 4,7.

Na kraju, alkoholizam nije uzrok visoke stope smrtnosti. Ona leži u depresivnom stanju društva. Ruse ne ubija votka, već bespomoćnost u kojoj je stanovništvo zarobljeno, osjećaj potpunog gubitka prava, pomoći i izlaza. Vjerovanje da ništa ne ovisi o vama, da nikada nećete dobiti priliku za dostojanstven život i da ništa ne možete promijeniti destruktivno djeluje na psihu.

Posljedice frustracije su agresija i depresija, to je davno znanstveno dokazano, i kod štakora i kod ljudi. Kriminalni temelj društvenog života je uzrok tome što Rusija zauzima prvo mjesto u svijetu po broju nasilnih smrti. U Njemačkoj je 2015. godine devet muškaraca (od 100.000) počinilo samoubojstvo, u Rusiji ih je bilo 32. Rusija zauzima vodeće pozicije u nizu rangiranja: po broju samoubojstava starijih osoba, kao i samoubojstava djece i mladih, po broju zatvorenika (750 na 100.000 osoba), po broju djece napuštene od roditelja, po broju prometnih nesreća i zrakoplovnih nesreća, po broju psihički bolesnih, po kršenju političkih prava i sloboda.

Popis bi se mogao nastaviti, ali nemam volje. Ljudi na Zapadu često nemaju pojma koliko je situacija u zemlji napeta. Pravi život u Rusiji, koji se ne prikazuje na televiziji, izvan je dosega mašte većine čitatelja ove knjige.

Sadašnja situacija snažno podsjeća na događaje prije stotinu godina. Na obljetnicu revolucije iz 1917. godine ruski Europljani ponovno su iznijeli parolu "Tako se ne može dalje živjeti". Dvadeseto je stoljeće rusku povijest zatvorilo u Möbiusovu petlju. Svaki put kada zemlja pokuša izgraditi demokratsko društvo, uvesti izbore, parlament i republiku, opet se nađe u totalitarnom carstvu. Tako je bilo 1917. godine, tako se dogodilo i na početku devedesetih godina. Problemi s kojima se moja zemlja suočava u XXI. stoljeću isti su kao i prije revolucije: velika socijalna nepravda i samovlašće koje ugnjetava i ponižava.

Ponovno se nameće jedno od vječnih ruskih pitanja: je li demokracija u Rusiji uopće moguća?

Jedna druga zemlja, koja je bila bliže Europi i godinama je kucala na vrata Europske zajednice, svojim povratkom u diktaturu daje povoda za razmišljanje. Od mladoturske revolucije 1908. godine provodila se vesternizacija Turske, ali se odjednom odbacuju europske vrijednosti. Čak su i turski građani koji žive u Njemačkoj glasali za uvođenje autokracije.

Demokracija jamči zaštitu od samovolje vladajućih. To je ono što u Rusiji izgleda apsolutno nemoguće, jer je smisao cijelog sustava vlasti u ulusu upravo ta samovolja. Vlast je u Rusiji uvijek bila jednosmjerna ulica. Svaki pokret u suprotnom smjeru najstrože se kažnjava.

Najvažnije obilježje demokracije je mogućnost naroda da na slobodnim i poštenim izborima zamijeni vladu. Postoji li u ruskoj povijesti jedinstven primjer da su moćnici zamijenjeni slobodnim i poštenim izborima? Putina je na prijestolje postavila Jeljcinova "Obitelj". Jeljcin je svoju pobjedu protiv komunista Zjuganova na predsjedničkim izborima 1996. namjestio (na radost demokratske javnosti). Na kojim izborima je nakon smrti Konstantina Černenka 1985. godine Gorbačov izabran za generalnog sekretara? Je li postojala slobodna i poštena mogućnost zamijeniti Brežnjeva, Hruščova, Staljina ili Lenjina? Tko je izabrao privremenu vladu 1917. godine? Car po definiciji nije mogao biti izabran, njegova je vlast bila "bogomdana". Rusija nikada nije imala zakonitu, demokratski izabranu vlast.

S obzirom na ovo povijesno naslijeđe, demokratska budućnost bez temeljitog suočavanja s prošlošću čini se nemogućom. U Rusiji, međutim, režim instrumentalizira povijest, Staljin se u novijim udžbenicima povijesti pojavljuje kao dobar državnik, a svako javno bavljenje njegovim zločinima se sprečava. Moja zemlja je loš učenik, posebno povijesti. Nijemci su lekcije iz "suočavanja s prošlošću" i "obrade krivnje" dobro naučili te su mogli izgraditi demokratski orijentirano društvo. Njemačka je morala prevladati dvanaest godina smeđe diktature, Rusija ima još 800 godina ulusa za obradu. Moja zemlja još uvijek živi u prošlosti. U Rusiji prevladavanje povijesti mora početi prevladavanjem sadašnjosti.

Priznanje nacionalne krivnje i pokajanje bili su (premda na početku uglavnom u obliku totalne kapitulacije pred Saveznicima) temelj za demokratski novi početak u Njemačkoj. Thomas Mann je u govoru "Njemačka i Nijemci" rekao: "Svaka osoba rođena kao Nijemac mora se nositi s njemačkom sudbinom i njemačkom krivnjom." Bez pokajanja i priznanja nacionalne krivnje nije moguć demokratski novi početak u Rusiji. Ali zemlja se kreće u sasvim drugom smjeru.

# Apsurd teatra

BOJANA RADOVIĆ



## Umjetnost je jedini način na koji se ljudi od pamtivijeka bore protiv vlastite krhkosti. I često pokaže tek vlastitu nemoć u toj borbi

Hrvatska televizija ovog je tjedna počela emitirati senzacionalnu britansku dokumentarnu seriju "Shakespeare – uspon genija" i doista ne znam kako ću dočekati sljedeću srijedu i drugu epizodu. Britanci su "izumili" serije u kojim se kombiniraju dokumentarni i igrani dijelovi, a ovdje o životu i djelu najvećeg dramatičara (vjerojatno i književnika) kojeg je svijet ikada imao govore najveći stručnjaci koji su svoj život posvetili proučavanju Shakespearea, povjesničari, teatrolozi i – naravno – glumci koji su se proslavili ulogama koje je on napisao.

Dirljivo je, primjerice, vidjeti Judi Dench (veliku glumicu koja bardove stihove govori tako da se u televizijskom studiju jednog od najvećih talk-showova u Britaniji doslovno može čuti muha na zidu, a videoisječak iz tog "Graham Nortona showa" dostupan je na YouTubeu da se svi uvjere u snagu jedne glumice i snagu jednog od Shakespeareovih soneta), kako sklopljenih ruku govori da bi dala sve na svijetu da je mogla upoznati barda. Ali nije ona izrekla najvažnije riječi iz te prve epizode, koja se velikim dijelom bavila povijesnim trenutkom u kojem Shakespeare počinje pisati, već teatrolog koji je govorio o tome kako je Shakespeare najbolje od svih pisaca razumio, i opisao, ljudsku krhkost. Dao mi je misliti. Krhkost je osobina protiv koje se borimo od samih početaka ljudskosti. Zamislite kako su se krhko osjećali naši preci koji su u svakom udaru groma, zavučeni u pećine, čuli volju nekih nadmoćnih bića, ili oni koji su se u "ljusci" galije našli na nepreglednom moru zagleđani u neke nove svjetove... Svaku situaciju ljudske povijesti možete staviti pod zajednički nazivnik krhkosti, sve do nas danas, kada smo ljudi koji između sebe i svega što nas čini krhkima postavljaju veličanstvene i lažne ograde izgrađene od sve tehnologije koju smo uspjeli izumiti.

Od kako je čovjek potegnuo prvu liniju crteža na zidu neke špilje, od kako je glasom pokušao oponašati vjetar i kišu te tako stvorio praglazbu, samo se umjetnost može nositi s ljudskom krhkostu. Zato je toliko volimo i toliko trebamo. I baš zato neki na nju s prijezirom odmahuju rukom. Sva umjetnost stvorena je ne kako bi negirala krhkost, nego kako bi je u nama osvijestila. I da, Shakespeare je i tu bio kralj.

U mjesecu od kojeg se danas opraštamo, u studenom 2024. godine, u zagrebačkim kazalištima vidjeli smo tri velike lekcije na tu temu, ali od njih tri samo je jedna, i to ona gostujuća, imala stvarne umjetničke dosege. I to one koji se dugo pamte. Mjesec (nazovimo ga) krhkosti otvorio je ZKM, koji je u suradnji s Istarskim narodnim kazali-

štem – gradskim kazalištem Pula predstavio dramu "Samo kraj svijeta" francuskog dramatičara Jean-Luca Lagarcea, u režiji Matije Ferlina. Autor zasluženio cijenjen i slavan po svom kazališnom minulom radu ovdje je polomio zube na tekstu koji gledatelja natjera tek da se dva i pol sata s čuđenjem pita: "Tko su ovi ljudi?", zbunjeno tragajući za odgovorom na pitanje zašto na njih troši vlastito vrijeme. Priča je to o jednoj posve disfunkcionalnoj obitelji, u koju se mjesec dana pred smrt, što doznajemo u prvoj rečenici drame, vraća sin koji je davno otišao. Publika, dakle, zna da on umire, oni koji su prije dolaska u kazalište napravili domaću zadaću znaju i da umire od AIDS-a. Na samoj predstavi shvate tek to da on i dalje nema snage reći svojoj obitelji ni da je gay ni da umire.

Predstava tako postaje zamoran maraton u kojem se muče i glumci (koji usput guraju dijelove posve besmislene scenografije po sceni) i publika, u kojoj redatelj ne objašnjava nijednu svoju odluku: ni izbor teksta, a kamoli zašto je za sve nas on važan, ni zašto mu je mladi glumac obrastao u bradurinu, ni čemu te stolice i tornjevi koje od njih grade glumci, a posebno ne čemu te slike ogromnih cvjetova koji čine scenu. Jesu li to odjeci izgubljenog rajskog vrta? Odjeci puta u neki novi raj? Tko će ga znati. Toliko neodgovorenih pitanja u predstavi čija je tema jako, jako važna i zapravo otkriva koliko je čovjek krhko biće čak i unutar vlastite obitelji, u

**'ČELAVA PJEVAČICA',  
POBJEDNICA GAVELLINIH  
VEČERI 2024., ZADNJA  
JE PREDSTAVA KOJU JE  
REŽIRAO JAGOŠ MARKOVIĆ**



ARHIVA GAVELLA

okruženju u kojem bi trebao biti najsigurniji, najvoljeniji... Nažalost, vidjeli smo tek koliko su krhki i veliki kazališni autori.

Na posve drukčiji način poskliznuo se Kerempuh kada je za novu predstavu izabrao djelo redatelja Zlatka Pakovića "Sokrat se ne boji biti ismijan", gosta iz Srbije koji je svoj tekst u Zagrebu i režirao. Trebala je to biti urnebesna satira koja, među ostalim, propituje i današnju poziciju satiričnog pisma u teataru, ali iskreno se ne sjećam kerempuhovske predstave na kojoj je za vrijeme premijerne izvedbe vladala tako komorna atmosfera. Najblaže rečeno, publika je bila zbunjena onim što se događalo na pozornici, a pokazalo se kako nipošto nije dovoljno starogrčko sudenje Sokratu, na kojem je ovaj veliki filozof okrivljen da kviri grčku mladež, što je i životom platio, povezati s aktualnom politikom i njenim aferama. U trenutku premijere ovog djela u Hrvatskoj je na vrhuncu bila afera Beroš, tj. afera Mali, a zbog okrutne stvarnosti u kojoj živimo (i umiremo) nitko se nije mogao ni nasmijati replikama o političarima ogrezlima u korupciju. Ova je predstava postala tek dokaz kako krhkost smijeha nikada nije bila veća. No postoje i oni koji znaju kako se boriti protiv te krhkosti smijeha i satire. Kazališni studeni u Zagrebu su spasili gosti iz Crne Gore, Centar za kulturu Tivat u sklopu Gavellinoh večeri izveo je Ionescovu "Čelavu pjevačicu" te se kući vratio s glavnim nagradom ovog uglednog festivala, onom za najbolju predstavu u cjelini. Izvedba njihove predstave bila je večer kazališnog slavlja, onog protkanog sjetom, jer Zagreb je tada vidio zadnju predstavu koju je režirao veliki redatelj Jagoš Marković, prije svoje prerane smrti u rujnu 2023. godine.

Jagoš Marković je "Čelavu pjevačicu" genijalno preveo na mentalitet Boke kotorske, i sve je u toj predstavi fino ugođeno da kroz remek-djelo kazališnog majstora kojem ime duguje i ova kolumna, pokaže koliko je život sam jedan veliki teatar apsurd. Marković je tekst drame sam adaptirao, ne izostavljajući doslovno ništa, te je za predstavu izabrao glazbu, počevši od "Bokeljske noći" u izvedbi Vice Vukova, dok je dramu "po bokeški" preveo Neven Staničić. Stvorili su beskrajno dojmljivu i toliko zabavnu predstavu na kojoj sam se toliko smijala da se kolega koji je sjedio ispred mene stalno, i nevjericu, osvrtao. Ako mi je ikada trebao dokaz obiteljske povijesti i podatka da su Radović u 16. stoljeću na Vir došli iz Boke, te sam ga večeri dobila u kazalištu. I zato hvala glumcima: Olgi Odanović, Branku Vidakoviću, Dubravki Drakić, Momčilu Otaševiću, Sandri Bugarski i Branimiru Popoviću. Bili su sve samo ne krhki.